

Η αρχιτεκτονική ως μια φαινομενολογική εμπειρία

Αναστασία - Σάσα Λαδά - 22/02/2019

Το κείμενο αυτό γράφτηκε για την παρουσίαση του Φινλανδού αρχιτέκτονα Juhani Pallasmaa με αφορμή τη διάλεξή του με θέμα: «Η τέχνη και η αρχιτεκτονική ως εμπειρία: η πνευματική πραγματικότητα της τέχνης», που πραγματοποίησε στο Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης (Χώρος: M2 - Αίθουσα Μωρίς Σαλιέλ), την Τετάρτη 21 Νοεμβρίου 2018.

Σήμερα έχουμε την ιδιαίτερη χαρά να είναι μαζί μας μία από τις σημαντικότερες μορφές της αρχιτεκτονικής παγκοσμίως, ο Φινλανδός Juhani Pallasmaa (Γιούχανι Πάλασμα, γεν. 1936), ο οποίος έρχεται για πρώτη φορά στη Θεσσαλονίκη, προσκεκλημένος του Οργανισμού Μεγάρου Μουσικής Θεσσαλονίκης.

Είναι, επίσης, ιδιαίτερη τιμή για μένα να προλογίσω αυτή την ομιλία και να αποτολμήσω μια σύντομη παρουσίαση ενός γοητευτικού, ριζοσπαστικού και καινοτόμου διανοητή αρχιτέκτονα.

Ο Pallasmaa ξεκίνησε από τον ορθολογισμό, την τυποποίηση και τις προκατασκευές, έχοντας επιρροές από τη γαπωνέζικη αρχιτεκτονική και το έργο του Mies van der Rohe. Ωστόσο, οι ιδέες του δεν έμειναν αναλλοίωτες στον χρόνο. Έπειτα από μια δίχρονη παραμονή του στην Αφρική (1972-74), στράφηκε περισσότερο στη φαινομενολογία, δηλαδή σε μια αρχιτεκτονική που δίνει ιδιαίτερο βάρος στο βίωμα, στην εμπειρία των αισθήσεων και στην αλληλεπίδραση ανθρώπου και κατασκευασμένου χώρου.

Μέχρι σήμερα, η απήχηση των ιδεών του έχει μια αξιοσημείωτη διάχυση, τόσο μέσα από τη διδασκαλία όσο και από διάφορες άλλες θέσεις. Συγκεκριμένα, υπήρξε πρύτανης του Ινστιτούτου Βιομηχανικού Σχεδιασμού του Ελσίνκι (1970-72), αναπληρωτής καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Χαϊλέ Σελασιέ I της Αντίς Αμπέμπα (1972-74), διευθυντής του Μουσείου Φινλανδικής Αρχιτεκτονικής (1978-1983), State Artist Professor (1983-88), καθηγητής και κοσμήτορας της Αρχιτεκτονικής Σχολής στο Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο του Ελσίνκι (1991-97). Υπήρξε επισκέπτης καθηγητής σε πολλά πανεπιστήμια των ΗΠΑ, ενώ δίδαξε και σε πολλά άλλα ιδρύματα της Αμερικής, της Ευρώπης, της Ασίας, της Αφρικής και της Αυστραλίας. Έχει δημοσιεύσει πάνω από 60 βιβλία και 400 δοκίμια, τα οποία έχουν μεταφραστεί σε 36 γλώσσες - κάποια από τα πιο γνωστά είναι τα: Encounters: Architectural Essays 1 (2005) και 2 (2012), Understanding Architecture (2012), The Embodied Image (2011), The Thinking Hand (2009), The Architecture of Image: existential space in cinema (1998), The Eyes of the Skin (1995 και 2012) και Animal Architecture (1995). Οι εκθέσεις φινλανδικής αρχιτεκτονικής, πολεοδομίας και οπτικών τεχνών, τις οποίες οργάνωσε και σχεδίασε ως Διευθυντής του Μουσείου Φινλανδικής Αρχιτεκτονικής, παρουσιάστηκαν σε περισσότερες από 30 χώρες.

Η μη διάκριση θεωρητικού - συνθετικού αρχιτεκτονικού έργου

Ο ίδιος δεν επικεντρώθηκε μόνο στο συνθετικό του έργο, αλλά καθιερώθηκε και ως ένας σύγχρονος θεωρητικός της αρχιτεκτονικής, με εκτεταμένο έργο για την τέχνη, την αρχιτεκτονική θεωρία, την πολιτισμική φιλοσοφία, την ψυχολογία και τις νευροεπιστήμες.

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το πώς αντιλαμβάνεται ο ίδιος τη σχέση τού συνθετικού με το θεωρητικό του έργο: «Επιτρέψτε μου να αρχίσω με ένα προσωπικό σχόλιο. Συχνά με αναγνωρίζουν ως έναν θεωρητικό της αρχιτεκτονικής. Πρέπει, όμως, να πω σοβαρά, ότι δεν ξέρω τι σημαίνει αυτό. Είμαι ένας αρχιτέκτονας της πράξης, ο οποίος άρχισε να ενδιαφέρεται πολύ νωρίς με την εννοιολόγηση, μέσω του γραπτού λόγου, των σχεδιαστικών του προθέσεων [...] Το γράψιμό μου προέρχεται κατευθείαν από τις προσωπικές εμπειρίες ως αρχιτέκτονας. Το να σχεδιάζω και να γράφω είναι για μένα οι δυο τρόποι για να βλέπω το ίδιο αντικείμενο [...] Για μένα είναι παράλληλες θεάσεις, και μάλλον υποστηρίζω μια διαλεκτική ένταση ανάμεσα τους, παρά αναζητώ τη σύντηξή τους. Και οι δυο αυτές εξερευνησεις είναι αυτοβιογραφικές. Συνδέονται μεταξύ τους με την υπαρξιακή τους ουσία, όχι από κάποιο φορμαλισμό, εκλογίκευση ή αιτία». (J. Pallasmaa: «Landscapes and Horizons of Architecture»).

Το θεωρητικό έργο τού Pallasmaa, και σε διαφοροποίηση με άλλες αρχιτεκτονικές θεωρίες, με περιοριστικά και διδακτικά χαρακτηριστικά όπως του Laugier, του Vitruvius και του Le Corbusier, προσλαμβάνεται ως ένας προσεκτικός, ανοιχτός διάλογος. Το διάσημο σήμερα έργο του The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses (1995) έχει παρουσιαστεί ως ένα «ευγενές μανιφέστο» που έχει πρόθεση να αμφισβητήσει το status quo της αρχιτεκτονικής σκέψης, να διεγείρει την περιέργεια του ακροατηρίου και να ευθαρρύνει τη διερώτηση για την πρόσληψη της θέσης τού καθένα μας στον κόσμο. Ο Pallasmaa αμφισβητεί τον διαχωρισμό ανάμεσα στην αρχιτεκτονική θεωρία και την πράξη, κριτικάροντας, ταυτόχρονα, τη «σύγχρονη υπερβολική έμφαση στη διανοητική και εννοιολογική της διάσταση στην ακαδημία και στην εκπαίδευση, ενώ στην πράξη δίνεται επιπόλαια έμφαση στην εικόνα και τη μορφή, που στερείται μιας δομικής λογικής και αγνοεί την ανθρώπινη εμπειρία». Ο τομέας μελέτης του Pallasmaa θα μπορούσε να ονομαστεί «η αρχιτεκτονική ως μια φαινομενολογική εμπειρία», και είναι αποδεκτός και σεβαστός από ένα μεγάλο αριθμό γνωστών αρχιτεκτόνων, ακαδημαϊκών, φιλοσόφων και διανοουμένων. Ο ίδιος αποφεύγει ρητά να δεσμευτεί ότι τα γραπτά του εντάσσονται στον ακαδημαϊκό λόγο και ότι απευθύνονται μόνο στους ακαδημαϊκούς ή ότι γράφει θεωρία μόνο για χάρη της θεωρίας. Αν το δει κανείς «ολιστικά», είναι προφανές ότι η συνολική «αποστολή» τού «ταπεινού βιβλίου» του Pallasmaa είναι «μορφωτική» -όχι με την έννοια του «καθοδηγώ/δίνω οδηγίες», αλλά για να αποστάξει έναν φαινομενικά περίπλοκο ιστό αλληλοσυνδεόμενων και διαθεματικών ιδεών σε μια απτή και προσπελάσιμη πηγή, η οποία θα μπορούσε να υποκινήσει την περιέργεια, ερωτήσεις και την κριτική σκέψη στην κατεύθυνση ευθάρρυνσης της αλλαγής.

Ο Steven Holl, στην εισαγωγή του στην τρίτη έκδοση του βιβλίου The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses, λέει για τον Pallasmaa: «Δεν είναι μόνο ένας θεωρητικός, είναι ένας λαμπρός αρχιτέκτονας με φαινομενολογική προσέγγιση. Ασκεί την μη δυνάμενη να αναλυθεί αρχιτεκτονική των αισθήσεων, των οποίων οι φανταστικές ιδιότητες συγκεκριμενοποιούνται στα γραπτά του που στοχεύουν προς μια φιλοσοφία της αρχιτεκτονικής». Στη φράση του αυτή ο Holl υπογραμμίζει ότι η πρόσληψη της αρχιτεκτονικής από τον Pallasmaa είναι θεμελιακά αξεδιάλυτη από υπαρξιακές ανθρώπινες ερωτήσεις, ταυτόχρονα με την ικανότητά του να ενοποιεί τη θεωρία με την πράξη.

The Thinking Hand:

Existential
and Embodied
Wisdom in
Architecture

**JUHANI
PALLASMAA**

Η «εύθραυστη φαινομενολογία»

Σε ένα από τα πρώτα του βιβλία, στο εμβληματικό *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses* (1995) [Το βλέμμα του δέρματος: Η Αρχιτεκτονική και οι αισθήσεις], αναπτύσσει φαινομενολογικές απόψεις τής κιναισθητικής, απτικής και πολυαισθητηριακής πρόσληψης του ανθρωπίνου σώματος στην αρχιτεκτονική θεωρία. Το κεντρικό ερώτημα που απευθύνει και διαπραγματεύεται είναι, γιατί η όραση έχει αποκτήσει τόσο

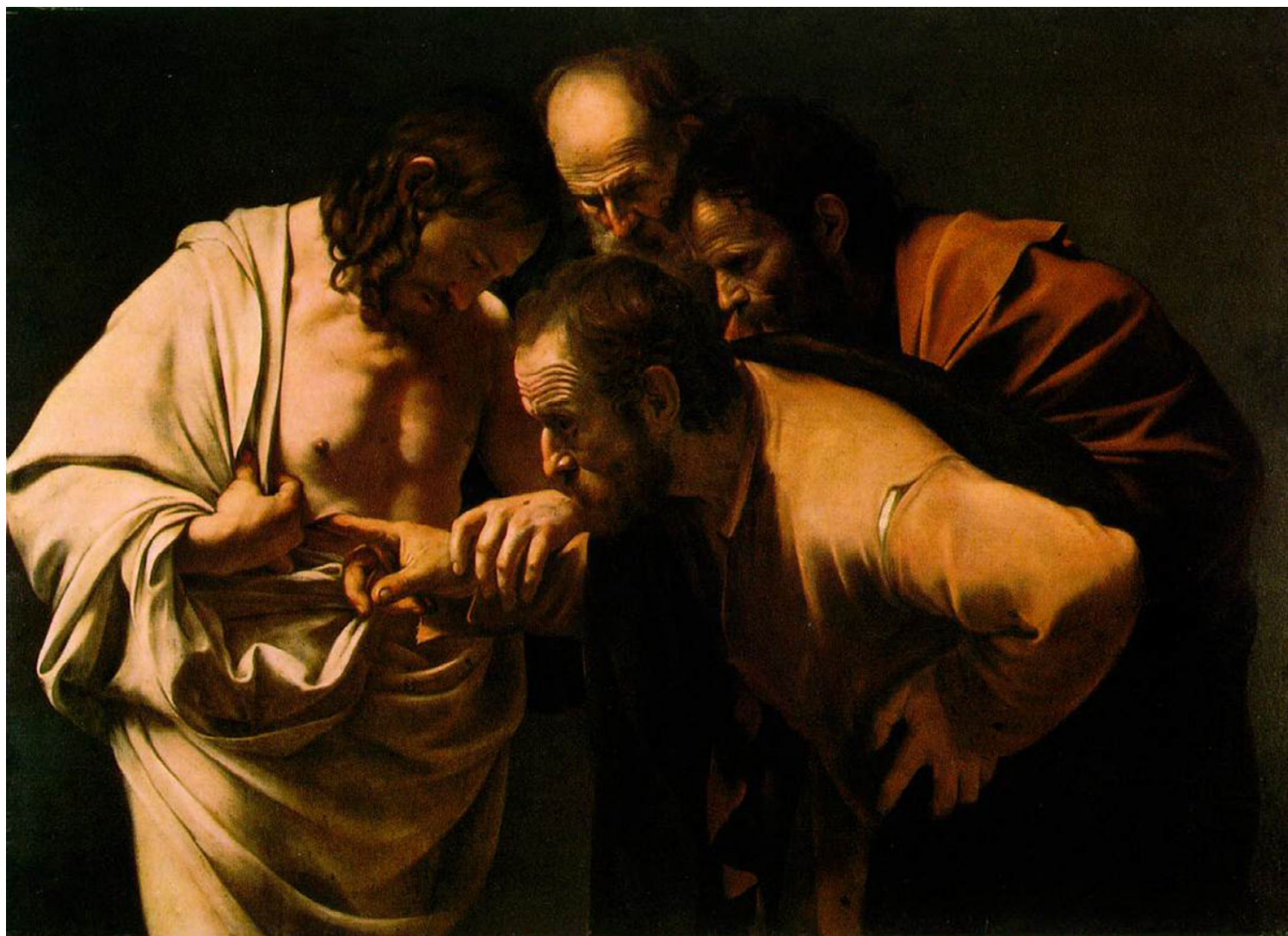
κυρίαρχη θέση τόσο στην αρχιτεκτονική θεωρία όσο και στην καθημερινή ζωή, το ζήτημα, δηλαδή, της κυριαρχίας της εικόνας και του βλέμματος στη νεωτερική εποχή.

Σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της, η αρχιτεκτονική έχει θεωρηθεί ως μια τέχνη της όρασης. Ο Αριστοτέλης υποστήριζε την ιεράρχηση των πέντε αισθήσεων και δήλωνε ότι η όραση είναι η πιο σπουδαία μας αίσθηση και η αφή η πιο ασήμαντη. Ανεξάρτητα από την αδιαμφισβήτητη ηγεμονία της όρασης, υπήρξαν, επίσης ελικρινείς, κριτικές της οπτικοκεντρικής άποψης. Ο Φρειδερίκος Νίτσε κατηγορήσε τους φιλοσόφους για «κακόβουλη και τυφλή εχθρότητα εναντίον των αισθήσεων», ενώ ο Μαξ Σίλερ ονόμασε αυτή τη συμπεριφορά «το μίσος του σώματος». Παρά, όμως, την ύπαρξη αυτών των ιστορικών δεδομένων, η ηγεμονία της όρασης ενδυναμώθηκε από τη δυτική φιλοσοφία, καθώς η όραση συσχετίστηκε με την καθαρή αλήθεια και τη σκέψη, και τα μάτια θεωρήθηκαν ως οι τελικοί μάρτυρες. Όμως, ο Άγιος (άπιστος) Θωμάς δεν πίστεψε τα μάτια του και έβαλε το δάκτυλό του στην πληγή του Ιησού, όπως αναπαρίσταται εξάισια στον πίνακα του Caravaggio «Η απιστία του Άγιου Θωμά» (1601-02), πίνακας που κοσμεί, επίσης, και το εξώφυλλο του ως άνω βιβλίου.

Στην αρχιτεκτονική, σε όλη τη διάρκεια της εποχής του μοντέρνου, ο κυρίαρχος ρόλος της όρασης ήταν αδιαμφισβήτητος. Αυτή η οπτική προκατάληψη είναι παρούσα στη διάσημη διατύπωση του Le Corbusier «Η Αρχιτεκτονική είναι το έντεχνο, ακριβές και υπέροχο παιχνίδι των μαζών απέναντι στο φως». Η υπερτιμημένη θέση της όρασης στη νεωτερικότητα είναι πολύ καθαρή και οι αισθήσεις που είχαν την ελάχιστη σημασία στην αρχιτεκτονική εμπειρία είναι η αφή η οσμή και η γεύση. Αυτή η διαπίστωση αποκαλύπτει το λυπηρό γεγονός ότι οι περισσότερες αισθήσεις μας περιθωριοποιήθηκαν στη μοντέρνα αρχιτεκτονική.

Η έννοια της «πολύ-αισθητηριακής αρχιτεκτονικής».

Η πιο αξιοσημείωτη έννοια στη φαινομενολογική προσέγγιση του Pallasmaa είναι η έννοια της «πολύ-αισθητηριακής αρχιτεκτονικής». Η προσέγγισή του αναδεικνύει την κυριαρχία της όρασης στη Δυτική φιλοσοφία και την Αρχιτεκτονική και κάνει ορατή την προβληματική επίδρασή της στην ιστορία της αντίληψης του χώρου. Προτείνει την παρουσία των άλλων, σχεδόν αγνοημένων, αισθήσεων κατά τη διαδικασία της αντίληψης/πρόσληψης του χώρου, προσδίδοντας, έτσι, έναν ειδικό χαρακτήρα στη δική του πρόσληψη της φαινομενολογίας. Πράγματι, μια αρχιτεκτονική των αισθήσεων μάς κρατά κοντά στα πράγματα, μας φέρνει μέσα στο «εντός», μας ευαισθητοποιεί στις λεπτομέρειες και κάνει έκκληση στην αίσθηση της αφής και της εγγύτητας στη σκέψη. Κάνοντας κριτική στην υπεροχή της όρασης, στην πραγματικότητα κάνει κριτική στην ίδια τη φαινομενολογία, που κατά βάση εδράζεται στη «θέαση από απόσταση», γεγονός που κάνει απαραίτητη τη δημιουργία μιας «φαινομενολογίας από μέσα», μιας «φαινομενολογίας της εγγύτητας». Στη φιλική ορολογία θα λέγαμε ότι ο Pallasmaa παρουσιάζει, κυρίως, «κοντινά πλάνα» και όχι «μακρινές λήψεις». Έτσι, η έξοχη προσέγγισή του στην αντίληψη του χώρου είναι ριζωμένη στην αισθητηριακή του προσέγγιση της αρχιτεκτονικής, όπου το σώμα χρειάζεται να προσεγγίσει τα πράγματα και να τα βιώσει από κοντά.

Η έννοια της «ρηματικής εμπειρίας» των πραγμάτων

Η επόμενη αξιοσημείωτη έννοια στις προσεγγίσεις του Pallasmaa είναι η «ρηματική εμπειρία» των πραγμάτων σε αντίθεση με την «ουσιαστική εμπειρία» τους. Η «ρηματική εμπειρία» σημαίνει ότι λαμβάνεται υπόψη η δραστήρια και κινητική φύση της πρόσληψης του χώρου και προκαλεί μια πολυ-αισθητηριακή και πολυ-διάστατη διάδραση με το περιβάλλον, που οφείλεται στο γεγονός ότι ένα σώμα σε κίνηση είναι πιο ανοιχτό από ένα σώμα σε στάση.

Κριτικάροντας τρεις σύγχρονες τάσεις της αρχιτεκτονικής -την εμπορευματοποίηση των κτηρίων, την άνευ όρων και ορίων έρευνα για το νέο, καθώς και την ηγεμονία της αγοραίας εικόνας-, ο Pallasmaa προτείνει ότι η αρχιτεκτονική θεωρία, η κριτική και η εκπαίδευση θα πρέπει να στρέψουν την προσοχή τους στις μέχρι σήμερα αγνοημένες πολιτισμικές γειώσεις της αρχιτεκτονικής και να προσπαθήσουν να παρουσιάσουν μια αληθινή εμπειρία του κτηρίου, στηριζόμενη και προερχόμενη από τα βιώματα σε ολόκληρο το σώμα, μάλλον, και όχι μόνο στα μάτια.

«Οι εικόνες του υπολογιστή, με το να ενισχύουν τους οπτικούς χειρισμούς και τη γραφιστική παραγωγή, απομακρύνουν ακόμη περισσότερο την αρχιτεκτονική από την πολυ-αισθητηριακή της ουσία. Οι υπολογιστές, ως εργαλεία σχεδιασμού, ενθαρρύνουν μόνο τον οπτικό χειρισμό και μας κάνουν να αγνοούμε τις δυνάμεις της ενσυναίσθησης και της φαντασίας. Γινόμαστε εμμονικοί θεατές της εικονικότητας, τυφλοί όχι μόνο στην κοινωνική πραγματικότητα της αρχιτεκτονικής, αλλά επίσης και στις λειτουργικές, οικονομικές και τεχνολογικές της πραγματικότητες». (Pallasmaa, 2005)

Έτσι, αντί για την απόλυτη οπτική εμπειρία της αρχιτεκτονικής που δημιουργεί μια άμεση εντύπωση, ο Pallasmaa επιχειρηματολογεί λέγοντας ότι χρειαζόμαστε την απτική εμπειρία της αρχιτεκτονικής, η οποία θα στηρίζεται στη σταδιακή αντίληψη ενός αρχιτεκτονικού έργου, βήμα το βήμα, διότι μόνο έτσι επηρεάζονται όλες οι αισθήσεις και το σώμα συνολικά. Αυτό το είδος της εμπειρίας απαιτεί ενσυναίσθηση και υπομονή και προσφέρει εγγύτητα και επιρροή, και όχι απόσταση και έλεγχο. Επιπλέον, αντί της μονοδιάστατης εικόνας της αρχιτεκτονικής που προκύπτει από την «εστιασμένη όραση», ο Pallasmaa προτείνει την «περιφερειακή

όραση», η οποία καλύπτει την ευρύτερη περιοχή του αρχιτεκτονικού αντικειμένου και το τοποθετεί μέσα σε αυτήν. Πιστεύει ότι η «εστιασμένη όραση» μας κάνει απλούς παρατηρητές, ενώ αντίθετα η «περιφερειακή όραση» μεταμορφώνει τις εικόνες σε σωματική και χωρική εμπειρία, ενθαρρύνοντας τη συμμετοχή.

Υιοθετεί την ιδέα του Gianni Vatimo για την «αδύναμη οντολογία» και την «εύθραυστη σκέψη», για να υποστηρίξει μια «αδύναμη ή εύθραυστη αρχιτεκτονική» ή, πιο συγκεκριμένα, μια «αρχιτεκτονική τής εύθραυστης εικόνας» σε αντίθεση με τις ισχυρές εικόνες που επικρατούν στην αρχιτεκτονική σήμερα. Μια αρχιτεκτονική πολυ-αισθητηριακή και ευαίσθητη, που ενδιαφέρεται για τη διάδραση των εμπειριών και την υποδοχή των αισθήσεων. Αυτή η αρχιτεκτονική αναπτύσσεται σταδιακά, κάδρο-κάδρο και όχι δηλώνοντας άμεσα μια απλή, τυραννική, συνθετική ιδέα. Επιπλέον, ο Pallasmaa προτείνει και μια «αδύναμη πολεοδομία», σε αντίθεση με τις κυρίαρχες τάσεις του αστικού σχεδιασμού, που στηρίζονται σε ισχυρές στρατηγικές και έντονες αστικές μορφές.

Σε άμεση συσχέτιση με την ιδέα της «εύθραυστης αρχιτεκτονικής», αποδίδεται στον Pallasmaa ο όρος «εύθραυστη φαινομενολογία», ο οποίος σκοπεύει να αποδώσει στη φαινομενολογία χαρακτηριστικά συναφή με τα συμφραζόμενα και πολυ-αισθητηριακά. Η «εύθραυστη φαινομενολογία» περιστέλλει την ηγεμονία τής όρασης, δίνει σημασία στη βιωμένη εμπειρία και αντικαθιστά τη μονοδιάστατη προοπτική με την πολυ-αισθητηριακή πρόσληψη.

Απέναντι σε αυτή την κατάσταση, ο Pallasmaa αναζητά, μέσω της αρχιτεκτονικής, ολοκληρωμένες εμπειρίες στις υπαρξιακές μας συναντήσεις με τον κόσμο. Οι αισθήσεις διαντιδρούν και εμείς βιώνουμε αισθητηριακά πλήρεις και ολοκληρωμένους χώρους, τόπους και καταστάσεις, όπου όλες οι αισθητηριακές λεπτομέρειες αναμειγνύονται σε μια πραγματική εμπειρία. Έτσι, η αρχιτεκτονική θα μπορούσε να γίνει κατανοητή ως ένα προϊόν του «υπαρξιακού και μεταφυσικού φιλοσοφικού στοχασμού που θα συγκροτηθεί διαμέσου των εννοιών του χώρου, της δομής, της υλικότητας, της βαρύτητας και του φωτός». Τότε μόνο, για τον Pallasmaa, θα μπορούσε να αναδυθεί η αρχιτεκτονική ως η «υλική» ύπαρξη των ανθρώπινων «άυλων» συναισθημάτων, βιωμάτων και σοφίας.

